

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای کاربردی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته‌ی صنایع دستی

عنوان

بررسی اشیاء آیینی دوره‌ی صفوی در حوزه صنایع دستی

استاد راهنما

جناب آقای دکتر احمد تندی

نگارش و تحقیق

مهرنوش میرزا آقا

شهریور ۱۳۹۲

تعهد نامه

اینجانب اعلام می‌دارم که تمامی فصل‌های این پایان‌نامه و اجزاء مربوط به آن برای اولین بار (توسط اینجانب) انجام شده است. برداشت از نوشته‌ها، کتب، پایان‌نامه‌ها، اسناد و مدارک و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیر فارسی) با ذکر مآخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صورت گرفته است.

بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسئولیت آن مستقیماً به عهده اینجانب خواهد بود.

امضاء: تاریخ:

تقدیر و تشکر:

با تشکر از استاد ارجمند جناب

آقای دکتر تندی که در این مسیر

راهنما و پشتیبانم بوده‌اند

تقدیم:

**تقدیم به فرشتگان زندگی،
سزاواران عشق و رزیدن پدر و
مادر بزرگوار، دو برادر عزیز و
همسر مهربانم**

چکیده

آیین‌ها از زمان پیدایی انسان، در فرهنگ‌های گوناگون نمودهای متنوعی یافته‌اند و به مرور زمان از شکل ابتدایی‌شان در باور به نیروهای مافوق‌طبیعی و اسطوره‌ای زندگی بشر کامل‌تر شده و در مواقعی، جزئی از اعتقادات شده‌اند و از این طریق و به واسطه‌ی حاکمیت بر اعتقادات و ارزش‌های حاکم در جامعه، بر هنرهای ادوار مختلف، از جمله دوره‌ی صفوی تأثیری عمیق گذاشته‌اند. یکی از مهم‌ترین دوران‌های تاریخ ایران در حاکمیت مذهب و آیین بر تمام شئون زندگی، عصر صفوی است؛ در این دوره با رسمی شدن مذهب تشیع شاهد تأثیر مستقیم مفاهیم شیعی و تفکرات برگرفته از آن بر همه‌ی هنرها از جمله صنایع دستی هستیم؛ چراکه تقید شاهان به تشیع و توجه آنها به هنر، فرصتی را فراهم آورد تا هنرهای سنتی و اشیاء آیینی به بهترین نحو در قالب ایده‌های مرتبط با جهان‌بینی خاص این دوره بروز یابند. این پژوهش با معرفی اشیاء آیینی دوره صفویه، دلایل استفاده‌ی آنها و بیان تأثیرات کاربرد آنها به بررسی نقش و کاربرد صنایع دستی در خلق اشیاء با در نظر گرفتن تأثیر مذهب، پرداخته است این بررسی می‌تواند در خلق و بروز اشیاء جدید با معنای خاص معنوی یاری رساند.

کلید واژه‌ها: آیین - اشیاء آیینی - صنایع دستی - صفوی

فهرست مطالب

أ	چکیده فارسی
ب	فهرست مطالب
ح	فهرست تصاویر
۱	مقدمه
۳	کلیات
۷	فصل اول: صنایع دستی دوره‌ی صفوی
۹	۱-۱- فلزکاری
۱۰	۱-۲- سفال‌سازی
۱۲	۱-۳- شیشه‌سازی
۱۲	۱-۴- صحافی و تجلید
۱۲	۱-۵- قالی‌بافی
۱۴	۱-۶- خوشنویسی
۱۴	۱-۷- نساجی و پارچه‌بافی
۱۵	۱-۸- تذهیب
۱۷	فصل دوم: آیین و مراسم‌های آیینی دوره‌ی صفویه
۱۸	۱-۲- آیین
۲۰	۲-۲- مراسم‌های آیینی دوره‌ی صفویه
۲۰	۲-۲-۱- جشن‌ها

- ۲۰ ۱-۱-۲-۲- جشن‌های غیرمذهبی در دوره‌ی صفوی
- ۲۰ ۱-۱-۱-۲-۲- چهارشنبه‌سوری
- ۲۱ ۲-۱-۱-۲-۲- نوروز
- ۲۴ ۳-۱-۱-۲-۲- جشن و عید گل سرخ
- ۲۵ ۴-۱-۱-۲-۲- جشن آبریزان، آب‌پاشان، تیرگان
- ۲۷ ۵-۱-۱-۲-۲- جشن سده
- ۲۷ ۶-۱-۱-۲-۲- عید اسفند
- ۲۷ ۲-۱-۲-۲- جشن‌های مذهبی در دوره‌ی صفوی
- ۲۷ ۱-۲-۱-۲-۲- عید قربان و مراسم شتر قربانی
- ۲۸ ۲-۲-۱-۲-۲- عید غدیر خم
- ۲۹ ۳-۲-۱-۲-۲- عید مبعث
- ۲۹ ۲-۲-۲- عزاداری و سوگواری‌ها در دوره‌ی صفوی
- ۲۹ ۱-۲-۲-۲- عزاداری‌های مذهبی
- ۲۹ ۱-۱-۲-۲-۲- مراسم عزاداری شهادت امام علی (ع)
- ۳۰ ۲-۱-۲-۲-۲- عاشورا
- ۳۲ ۲-۲-۲-۲- عزاداری‌های غیرمذهبی
- ۳۲ ۱-۲-۲-۲-۲- مراسم تدفین
- ۳۳ فصل سوم: اشیای آیینی دوران صفوی
- ۳۴ ۱-۳- اشیاء ویژه‌ی مراسم محرم
- ۳۵ ۱-۱-۳- بیرق

۳۶	۲-۱-۳- توغ
۳۷	۳-۱-۳- علم
۳۹	۴-۱-۳- جریده
۴۳	۵-۱-۳- نخل تابوت، نخل شهیدان، نخل عزاء، نخل ماتم، نخل عاشورا
۴۳	۶-۱-۳- ماسک
۴۳	۷-۱-۳- قفل
۴۳	۲-۳- اشیای ویژه‌ی درویش
۴۳	۱-۲-۳- کشکول
۴۴	۲-۲-۳- خرقه
۴۷	۳-۲-۳- تبرزین
۴۸	۴-۲-۳- تاج
۴۹	۵-۲-۳- عصا
۴۹	۶-۲-۳- مطراق
۵۰	۳-۳- اشیای مربوط به طلسم، تعویذ و اعتقادات خرافی
۵۱	۱-۳-۳- پیراهن‌های طلسمی
۵۱	۲-۳-۳- خرمهره
۵۲	۳-۳-۳- چهل کلید، چهل تاس
۵۳	۴-۳-۳- جام چهار بسم‌الله و جام چهارقل
۵۳	۵-۳-۳- کاسه‌ی رمالی یا پیشگویی
۵۴	۶-۳-۳- قفل

۵۵	۷-۳-۳- انگشتی
۵۶	۸-۳-۳- بازوبند
۵۶	۹-۳-۳- آئینه
۶۱	۴-۳- اشیای به‌کاررفته در اماکن مذهبی و متبرکه و قبرستان‌ها
۶۱	۱-۴-۳- وسایل روشنایی
۶۲	۱-۱-۴-۳- قندیل
۶۴	۲-۱-۴-۳- شمعدان
۶۵	۲-۴-۳- سنگاب
۶۶	۳-۴-۳- ضریح
۷۱	۴-۴-۳- قالی اردبیل
۷۲	۵-۴-۳- پارچه‌های پوشش قبر و پارچه‌های نذر شده به اماکن مقدس
۷۳	۶-۴-۳- شیرهای سنگی
۷۵	۵-۳- اشیای مربوط به ستاره‌شناسی و نجوم
۷۵	۱-۵-۳- اسطرلاب
۷۸	۶-۳- اشیای آیینی مربوط به حکومت
۷۸	۱-۶-۳- کلاه قزلباش
۷۹	۲-۶-۳- پرچم، درفش، بیرق
۸۰	نتیجه
۸۱	آلبوم تصاویر
۱۲۱	فهرست منابع و مأخذ

فهرست تصاویر

شماره تصویر	توضیحات	صفحه
۱-	بیرق، قرن ۱۷ م، متروپلین	۸۲
۲-	بیرق، قرن ۱۷ م، متروپلین	۸۳
۳-	بیرق، قرن ۱۷ م، متروپلین	۸۳
۴-	توغ، قرن ۱۷ م	۸۴
۵-	عَلَم صفوی موزه بریتیش، قرن ۱۷ م	۸۵
۶-	عَلَم پنج تن، صفوی، نقره، قرن ۱۸ م	۸۶
۷-	قطعه تزئینی در عَلَم، برنج، قرن ۱۷ م	۸۷
۸-	عَلَم، صفوی، قرن ۱۸ م	۸۸
۹-	قطعه ای از عَلَم، صفوی، قرن ۱۷ م	۸۸
۱۰-	ماسک صفوی، قرن ۱۶-۱۸ م	۸۹
۱۱-	کلاه خود صفوی همراه با نقاب، قرن ۱۶ م، موزه کرملین مسکو	۹۰
۱۲-	دو قفل کتیبه دار از (تصویر بالا) قرن ۱۷-۱۸ م - نوشته: «عاقبت خیر باد» (تصویر پایین) قرن ۱۷ م - نوشته: «بر تک دانه از هر قفل می روید کلید اینجا» (طرف دیگر) «در فیض است منشین نا امید گشایش در اینجا»	۹۱
۱۳-	قفل زیبای نقره همراه با تاج در زیر آن و کتیبه روی آن احتمالاً صفوی	۹۱
۱۴-	پنج قفل هندی قرن ۱۷-۱۸ م، کتاب قفل‌های ایران اثر پرویز تناولی	۹۲
۱۵-	قفل نقره، قرن ۱۶-۱۸ م	۹۲
۱۶-	قفل‌های فولادی قرن ۱۶-۱۷ م، کتاب قفل‌های ایران اثر پرویز تناولی	۹۳
۱۷-	قفل به فرم کشکول، قرن ۱۷ م، کتاب قفل‌های ایران اثر پرویز تناولی	۹۳
۱۸-	سه قفل فولادی به ترتیب از بالا قرن ۱۶-۱۷ م / ۱۷-۱۸ م / ۱۷ م -	۹۳
	قفل وسط دارای نوشته «نصر من الله و فتح قریب و بشر المومنین یا محمد یا علی خیراً»	
	کتاب قفل‌های ایران اثر پرویز تناولی	۹۴
۱۹-	کشکول، ایران، قرن ۱۶ م - موزه ویکتوریا آلبرت	۹۵
۲۰-	کشکول، قرن ۱۷ م	۹۵

- ۹۶ -۲۱ کشکول، برنجی، قرن ۱۶م
- ۹۷ -۲۲ کشکول، چوب نارگیل، قرن ۱۷، موزه بریتیش
- ۹۸ -۲۳ خرقة، ایران، صفوی، قرن ۱۶ م
- ۲۴ - (الف) تبرزین، ایران، قرن ۱۱ هـ، فولاد ریخته گری، حکاکی و قلمزنی شده، دمشق کاری طلائی
(ب) کله تبرزین، ایران، قرن ۱۸ م، فولاد ریخته گری، حکاکی و قلمزنی شده، دمشق کاری
طلائی
- ۹۹
- ۱۰۰ -۲۵ نقاشی درویش، صفوی، موزه بریتیش
- ۱۰۱ -۲۶ پیراهن طلسمی، احتمالاً ایران، قرن ۱۶ یا ۱۷ م، نوشته (آیه الكرسي و آیه النور)
- ۱۰۲ -۲۷ پیراهن طلسمی، احتمالاً ایران، قرن ۱۶ یا ۱۷ م، نوشته (آیه الكرسي و آیه النور)
- ۱۰۳ -۲۸ کاسه چهل کلید، صفوی، برنجی، غرب ایران، موزه بروکلین
- ۱۰۴ -۲۹ کاسه رمالی، یا پیشگوی، ایران، صفوی، قرن ۱۷ م، برنز
- ۱۰۵ -۳۰ کاسه رمالی، برنجی، قرن ۱۶م
- ۱۰۶ -۳۱ قفل های طلسم و دعا، قرن ۱۸-۱۷ م
- ۱۰۶ -۳۲ بازوبند محفظه دار، فولاد، قرن ۱۷م
- ۱۰۷ -۳۳ آینه، صفوی، چوب منبت شده
- ۱۰۸ -۳۴ قندیل، صفوی، برنجی
- ۱۰۹ -۳۵ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۶م، برنجی، موزه متروپلیتن
- ۱۱۰ -۳۶ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۶م، برنجی، موزه متروپلیتن
- ۱۱۱ -۳۷ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۸-۱۷م، برنجی، موزه متروپلیتن
- ۱۱۲ -۳۸ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۶م، برنجی، موزه ویکتوریا آلبرت
- ۱۱۳ -۳۹ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۶م، برنجی، موزه ویکتوریا آلبرت
- ۱۱۴ -۴۰ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۷م، سرامیکی
- ۱۱۵ -۴۱ پایه شمعدان، صفوی قرن ۱۷م، سرامیکی، کرمان
- ۱۱۶ -۴۲ (تصویر بالا) اسطراب، صفوی قرن ۱۷م، اصفهان، موزه ویکتوریا آلبرت
- ۱۱۶ -۴۳ (تصویر پایین) اسطراب، صفوی قرن ۱۸، اصفهان، موزه ویکتوریا آلبرت
- ۱۱۷ -۴۴ اسطراب، قرن ۱۷م، مشهد، برنج و استیل، موزه متروپلیتن
- ۱۱۸ -۴۵ ضریح، حرم مطهر امام رضا(ع)
- ۱۱۸ -۴۶ ضریح، حرم مطهر امام رضا(ع)

- ۱۱۹ -۴۷ سنگاب، مسجد شاه اصفهان
- ۱۲۰ -۴۸ قالی شیخ صفی، موزه ویکتوریا و آلبرت لندن

مقدمه

بشر از ابتدای زندگی خود با آیین‌های مختلفی سروکار داشته است که این آیین‌ها با گذشت زمان و در اثر مواجهه با عوامل طبیعی، نیازها و وابستگی‌ها، زندگی اجتماعی و ارزش‌های حاکم بر آن جامعه و ... به وجود آمدند. کم‌کم مناسک و مراسمی نیز در جهت رفع و یا بهبود آن عوامل شکل گرفتند. بنابراین آیین از عواملی است که همیشه در میان بشر وجود داشته است.

بشر برای اجرای بهتر مراسم آیینی خود از اشیاء ویژه‌ی آن مراسم بهره برد تا مفاهیم نمادین و هر آنچه که مقصود بوده است را بیان دارد. با ورود ادیان آسمانی، مراسم آیینی و به تبع آن اشیاء به کار رفته شده در این مراسم، نیز رنگ و بویی الهی یافتند. در سرزمین ما ایران نیز همانند سایر نقاط جهان، و با توجه به فرهنگ و تاریخ این سرزمین، مراسم آیینی مختلفی وجود داشته است که هنوز هم با گذشت قرن‌ها ادامه دارد. با ورود دین اسلام آیین‌ها و مراسم وابسته به آن وارد مرحله‌ی نوینی از تحولات شدند. و به نوعی رنگ و بویی اسلامی یافتند. برخی از آن‌ها نیز که با موازین اسلام هم‌سو نبودند به کلی از بین رفتند. اما زمانی که مذهب شیعه در دوره‌ی صفوی به رسمیت رسید، مراسمی رواج یافت که کاملاً "منطبق با افکار و باورهای شیعیان بود که تا قبل از آن دوران اجرا نمی‌شدند. همانند عزاداری عاشورا و سوگواری برای خاندان سیدالشهدا و بیان واقعه‌ی خون‌بار صحرای کربلا، و یا اعیادی چون عید غدیر خم و عید برادری و ...

البته باید اذعان داشت که سلسله‌ی صفویه یکی از درخشان‌ترین دوره‌ها در تاریخ ایران بعد از اسلام نیز محسوب می‌شود که با تحولات عمیق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و شکوفایی فرهنگ و هنر همراه بوده است.

صفویان توانستند مانند دوره‌ی ساسانیان، یک وحدت ملی و مذهبی ایجاد نمایند، وحدتی که در دوره‌های قبل رنگ باخته بود. در حقیقت شخصیت ملی مستقلی شکل یافت که آمیزه‌ای بود از پدیده‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی.

شاه اسماعیل صفوی در سن جوانی با کمک مریدان خود بالاخص صوفیان قزلباش، به حکومت رسید و شیعه را دین رسمی ایران اعلام کرد. در حالی که اغلب ساکنان ایران سنی مذهب بوده و حتی به گفته‌ی برخی محققان وی نیز سنی مذهب بوده است. تشیع تبدیل به یک نهضت سیاسی شد، نهضتی که موجب تقویت حکومت و شکل‌گیری هویت مستقل فکری در ایران گشت. البته رواج صوفیگری را نباید از قلم انداخت. صوفیان قزلباش که منصب‌داران اصلی حکومتی شدند ناخودآگاه

بر جامعه و هنر نیز تأثیر گذاشتند. گرچه ارتباط بین تصوف و تشیع از زمان شاه عباس رنگ باخت ولی تأثیرات فراوان این قشر را نباید فراموش کرد.

شاه اسماعیل از همان ابتدا تصمیم به بازپس‌گیری مرزهای کهن ایران گرفت. که نتیجه‌ی آن هم گسترش مرزهای ایران با وجود برخی از شکست‌ها بود. دیگر شاهان نیز توانستند تا حد زیادی این مرزها را نگهداری کنند، گرچه در برخی موارد قسمتهایی را مجدد از دست دادند.

عثمانیان که داعیه‌ی حکومت اسلامی در کل جهان را سر داده بودند به دشمن اصلی ایران تبدیل شدند که نتیجه‌ی این خصومت، گسترش روابط ایران با جهان غرب بود، چرا که هر دو طرف امنیت خود را تحت تأثیر دست‌درازی‌های عثمانیان می‌دانستند. در نتیجه، افزایش روابط دیپلماتیک باعث تحولات اقتصادی در ایران شد و این امر بر زندگی اجتماعی، منبع درآمدی حکومت و مردم ... تأثیر گذاشت. هنر و هنرمندان نیز که از بطن همین جامعه برخاسته بودند نیز از این تغییرات دور نماندند. در نتیجه‌ی حمایت شاهان صفوی از هنرمندان و علاقه‌ی شدید آن‌ها به هنر، دست یافتن جامعه بر هویت مستقل مذهبی، تحولات سیاسی و اقتصادی...، شکوفایی بی‌نظیری را در عرصه‌ی هنر شاهد هستیم. این تحولات در شاهکارهای معماری به خصوص اصفهان که در اوج قدرت صفوی یعنی پادشاهی شاه‌عباس کبیر پایتخت ایران شده بود، نگارگری‌ها و تولیدات نساجی و صنایع دستی رخ نمود. در میان هنرها، صنایع دستی به دلیل ارتباط مستقیمی که با زندگی روزمره و اجتماعی مردم دارد و همچنین آمیزشش با باورهای آن‌ها، رشد و تحول اساسی کرد. هنرمندان شیعه که متأثر از مذهب تشیع قرار گرفته بودند این بار اشیایی ساختند که توسل آن‌ها به ائمه اطهار و باور در اعتقادشان در آن متجلی بود. که گاهی نمایانگر رسوم و آیین‌های عهد صفوی بوده است.

کلیات

بیان مسئله

ما امروزه شاهد کمرنگ شدن مفاهیم آیینی و مذهبی در اشیاء تولید شده در حیطه‌ی صنایع دستی هستیم. گویی اهمیت این مسئله یا درک نشده و یا دارد کم‌کم به دست فراموشی سپرده می‌شود. مذهب شیعه هم‌چنان در ایران، به عنوان یک مذهب رسمی رواج دارد و از آن‌جا که مفاهیم آیینی و مذهبی ریشه در گذشته‌ی ما دارند، ناگزیر باید ابتدا به شناخت و بررسی ریشه‌های آیینی و مذهبی بپردازیم و چون عهد صفوی، به عنوان نقطه‌ی عطف و آغازین یک جنبش مذهبی، دوره‌ی مهمی محسوب می‌شود و به دلیل خاستگاهی که مذهب شیعه از آن زمان تا به امروز در آداب و رسوم و باورهای مردم این سرزمین داشته است، در این پژوهش به بررسی اشیاء آیینی دوره‌ی صفویه پرداخته شده تا نتیجه‌ی بررسی‌ها، کمکی باشد برای باز شناختن راه‌هایی که از طریق آن‌ها بتوان معنویت را در صنایع دستی امروز پررنگ‌تر نمود.

یک شی از لحاظ هنری، تفاوت‌های زیادی در وجه آیینی خود با سایر وجوه دارد. در حقیقت یک روندی برای تبدیل شدن یک شی‌ای با کاربرد عادی، به یک شی‌ای با کاربرد آیینی شکل می‌گیرد. معقوله‌ای که سبب می‌شود، که به عنوان مثال یک کاسه‌ی سفالی که به دست یک هنرمند صنایع دستی و با یک نوع مواد و مصالح شکل گرفته، کارکردی عادی و روزمره پیدا کند؛ و یا به کاسه‌ای تبدیل شود که این بار برای مصرفی خاص و به منظور بیان چیزی ماورایی و مذهبی ساخته شده است. کاسه‌ای که هویتی کاملاً متفاوت پیدا کرده است. مسئله‌ی اساسی آن است که چه چیزی باعث شده است که کل سیستم هنری برای نشان دادن هویت جدید تغییر کند. و در بیانی دیگر منطق حاکم بر یک زره مزین شده به آیات قرآن و دعا، چه می‌تواند باشد که آن را از سایر زره‌ها که شکل ظاهراً یکسان دارند متمایز می‌کند.

تحلیل و پرداختن به هنر بدون بررسی دقیق بستر رشد خاص آن کاری ناممکن است. تحولات اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و نقش پادشاهان و اشراف از عوامل متعددی در روند تکامل پدیده‌های تاریخی، از جمله هنر دارند. یکی از دوره‌های مهم بعد از اسلام در ایران که با این تحولات همراه بوده است، دوره‌ی صفوی می‌باشد. وحدت ملی و مذهبی حاکم بر آن دوران، از علت‌های اساسی در بروز شکوفایی در آن دوره است. چراکه مذهب شیعه که به عنوان مذهب رسمی ایران توسط حکومت اعلام شده بود، تبدیل به یک نهضت سیاسی و ملی شد، نهضتی که موجب تقویت حکومت

و شکل‌گیری هویت مستقل فکری در ایران گشت. و از آن‌جا که آیین و مذهب، با وجود برخی تفاوت‌ها تأثیرات متقابلی بر هم دارند، در دوره‌ی صفویه نیز با تغییر مذهب رسمی، آیین و مراسم‌ها و به مثابه‌ی آن اشیا کاربردی در آن‌ها نیز متحول شدند. همچنین با توجه به رابطه‌ای که همیشه مذهب با هنر در ایران داشته است، هنرمندان این دوره نیز با تکیه بر دو اصل تشیع و ملی‌گرایی که در آن زمان در همه‌ی شئون زندگی و اجتماعی راه یافته بود، کار کرده و این شئون را در آثار خود نیز مبذول داشتند. که این امر باعث تحولات اساسی در فرم و کارکرد اشیا هنری داشت. به طوری که تأثیر مذهب در نقش مایه‌ها و نگاره‌های تزئینی و از همه مهم‌تر در مضامین کتیبه‌های آثار هنری این دوره مشهود است.

پیشینه‌ی تحقیق

بر اساس بررسی‌های کتابخانه‌ای انجام شده و با توجه به عنوان این پژوهش، هیچ کتاب و یا مقاله و حتی پایان‌نامه‌ای با موضوع و یا فصل مشترک دیده نشد. گرچه کتاب‌هایی چون مجموعه هنرهای اسلامی نوشته‌ی دیوید آلکساندر و یا نخل‌گردانی اثر علی بلوکباشی و آثاری چند از آقای پرویز تناولی که درخصوص قفل و یا شیرهای سنگی بررسی‌هایی انجام داده‌اند و یا کتاب‌هایی از این دست که به بررسی موضوعی اشیا پرداخته‌اند، پایان‌نامه مهرداد کریمی با عنوان افسون‌افزارها و همچنین پایان‌نامه‌ی نیلوفر معروفی‌نیا با عنوان مفهوم نمادین آیین... و یا مقالاتی چون قنديل نماد نور الهی از خانم فاطمه حاتمی، ضریح شاه تهماسب نوشته‌ی میثم جلالی و ... وجود داشته، ولی هیچ‌کدام به طور دقیق در خصوص بررسی و شناسایی اشیا آیینی، آن‌هم در دوره‌ی صفویه از لحاظ صنایع دستی به صورت یک مجموعه منسجم، اشاره نکرده‌اند. در خصوص تاریخ و هنر صفوی نیز، کتاب‌ها و پژوهش‌ها و سفرنامه‌های فراوانی، چون سفرنامه شاردن و پیترو دل‌اواله، کتاب تاریخ عباسی اثر منجم یزدی و ... وجود دارند. البته پایان‌نامه‌هایی در سطح درجه کارشناسی مرتبط با موارد گفته شده نیز موجودند که با توجه به سطح کیفی آن‌ها، مورد اشاره قرار نگرفته‌اند.

این پژوهش، پژوهشی توصیفی و تحلیلی می‌باشد و گردآوری اطلاعات عمدتاً به شیوه‌ی مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است.

اهداف کلی و تفصیلی:

- تعریف آیین
- معرفی و توضیح مراسم‌های آیینی رایج در عهد صفوی بر اساس شواهد موجود

- شناسایی اشیاء آئینی دوره‌ی صفویه در حوزه‌ی صنایع دستی
- بررسی کارکرد این اشیاء آئینی
- شناسایی اشتراکات و اختلافات بین این اشیاء
- تاثیرات حکومت صفوی بر ساخت اشیاء آئینی
- بررسی تاثیر مذهب رایج عهد صفوی بر آثار آئینی
- بررسی نقش روحانیون مذهبی در رواج این اشیاء
- بررسی نقش پیشه‌وران و هنرمندان در ساخت این اشیاء
- بررسی نقش صوفیان و دراویش در خلق و بروز اشیا

فرضیه و یا سؤالات کلیدی تحقیق:

- اشیاء آئینی دوره‌ی صفویه بیشتر در چه مراسم‌های آئینی به کار می‌رفته است؟
- آیا مذهب رایج دوره‌ی صفویه یا به عبارتی شیعه‌گری تاثیری بر تولید اشیاء آئینی داشته است؟
- آیا پادشاهان صفویه در رواج تولیدات صنایع دستی آئینی نقشی داشته‌اند؟
- آیا این اشیاء مختص به گروه درباریان بوده و یا مردمان عامه نیز در زندگی خود از این اشیاء استفاده می‌نمودند؟
- اشیاء آئینی بیشتر در کدام شاخه‌ی صنایع دستی گسترده شده‌اند؟
- نقش روحانیون مذهبی برای رواج استفاده از این اشیا تا چه اندازه مهم بوده است؟
- آیا مردم عامه نیز پذیرای این اشیا در زندگی فردی و اجتماعی خود بودند؟

روش تحقیق و شیوه‌های مورد استفاده:

این تحقیق از نوع تحقیق کیفی است و از طریق کسب یافته‌ای موجود و از طریق شناخت مفاهیم اصلی اشیاء آئینی به نتایجی دست می‌یابد و در حقیقت این مفهوم، واقعیتی است مبتنی بر ادراکات بشری که از فردی به فرد دیگر متفاوت بوده و در طول زمان و در حوزه‌های مختلف تغییر یافته است و یا از فردی به فرد دیگر یا قومی به قوم دیگر منتقل شده است. این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی به بررسی موضوع پرداخته است؛ بر این اساس مشاهده‌ی غیر مستقیم، بررسی آرشیوهای تاریخی، عکسها، مطالعات کتابخانه‌ای، اسناد تصویری، آنالیز آثار هنری و روایت‌های تاریخی توانسته‌اند در جهت نیل به هدف‌های این پژوهش یاری رسانند.

این پژوهش از نوع تحقیقات بنیادی محض می‌باشد. چرا که به منظور کاوش‌های غیر تکراری و یافتن تأثیرات معانی در زندگی بشر و اعتقادات آنها و همچنین به منظور افزایش سطح اطلاعات موجود در این زمینه و درک بهتر پدیده‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی و فرهنگی در دوره‌ی صفوی می‌باشد.

و آنچه در این پایان‌نامه مورد بررسی خواهد گرفت بررسی اشیاء آیینی دوره‌ی صفوی از لحاظ صنایع دستی می‌باشد که در سه فصل، بررسی و توضیح داده شده است. در تاریخ هنر همواره شاهد هستیم که یک شی در وجه غیر آیینی برای تبدیل شدن به شی آیینی، با مؤلفه‌هایی همراه می‌شود و با همین مؤلفه‌ها هویتش نیز تغییر می‌کند و در تعریف جدیدی به عنوان شی‌ای آیینی موجودیت می‌یابد که یکی از این مؤلفه‌ها هنر و تزئینات هنری است. بنابراین لازم بود تا در فصل اول به بررسی رشته‌های مختلف صنایع دستی در دوره‌ی صفوی پرداخته شود، تا از کیفیت و رشد همه‌ی آنها مطالبی ذکر شده باشد. در واقع این فصل به مثابه‌ی مدخلی است برای ورود به بحث اصلی و توضیح اشیاء آیینی در آن دوره.

قبل از این که اشیاء آیینی نام برده شوند، ابتدا لازم دانسته شد که آیین تعریف و بررسی شود. به همین جهت فصل دوم به تعریف آیین و بیان نظریات مختلف در خصوص آن پرداخته شده است و سپس مراسم‌ها و آیین‌های رایج دوره‌ی صفویه بیان گشته‌اند. این فصل کمک می‌کند تا در هنگام توضیح و بیان اشیاء، ابهام به‌وجود نیاید. و در نهایت در بخش اصلی پایان‌نامه که همان فصل سوم است، اشیاء آیینی بررسی شدند. برای انسجام بیشتر این اشیاء از جهت کاربرد آنها دسته‌بندی شده‌اند.

فصل اول

صنایع دستی دوره‌ی صفوی